
Uutinen, ideologia, immuunikato — vastuulliset pelastuvat?

Risto Kunelius

Aids eli immuunikato keksittiin Yhdysvalloissa noin yhdeksän vuotta sitten. Kolme vuotta myöhemmin, kesällä 1983, tauti tavattiin ensi kerran Suomessa.

Kun Suomen ensimmäinen aidspotilas löytyi, tauti tunnettiin lähinnä siitä, että se tuntui tappavan vain homoseksuaaleja miehiä. Keväällä 1987 tehdyssä mielipidetiedustelussa joka neljäs suomalainen oli valmis pakottamaan koko kansan, siis myös itsensä, pakollisiin aidstesteihin (Tikkanen 1987, 2401). Tauti pakotti jo suomalaiset ottamaan kantaa.

Miten tällainen "yleinen mielipide" syntyi? Millaista osaa sen synnyssä näyttelivät tiedotusvälineet? Yritän etsiä vastausta näihin kysymyksiin tarkastelemalla sanomalehti uutisia.

Ideologinen tauti

Otan avukseni ideologian käsitteen, rakenteellisesti ymmärrettynä. Ideologialla ei siis tässä viitata mihinkään aatejärjestelmään tai "väärään" tietoisuuteen, vaan yhteiskunnan rakenteelliseen ominaisuuteen, joka tuottaa tietoisuutta (ks. esim. Pietilä 1986, 302).

Ideologian tehtävänä on tuottaa yhteiskunnan jäsenissä sellaista tietoisuutta, joka on yhteiskunnan tulevaisuuden kannalta mielekäs-
tä ja tarpeellista.

Monista eroavaisuuksistaan huolimatta rakenteellisen ideologian käsityksen edustajia

(esim. Althusser ja Haug) yhdistää käsitys yhteiskunnallisen subjektin joistakin ominaisuuksista. Oleellisinta on subjektin käsitys itsestään.

Yhteiskunnallinen subjekti kokee olevansa aloitteellinen ja katsoo, että hänen aloitteellisuutensa on peräisin hänestä itsestään. Todelisuudessa (tämän ideologiakäsityksen mukaan) hän on kuitenkin alistettu olento, koska hänen aloitteellisuutensa on peräisin yhteiskunnan tarpeista, ei hänestä itsestään. (esim. Althusser 1984, 136)

Ideologian tehtävänä on siis tuottaa subjekti, joka kuvittelee olevansa oman onnensa seppä. Tällaisena subjektin suhde omaan elämänsä ja toimintaansa on mielekäs ja yhteiskunnan kannalta tehokas.

Suomalaisen elämän yksi peruspilareista on elämän ennustettavuus ja hallittavuus. Meillä eletään vanhaksi, lapsikuolleisuus on alhaisimpia koko maailmassa. Huippuluokan lääketieteelliset palvelut ovat kaikkien ulottuvilla ja ne, joilla on enemmän rahaa kuin muilla, voivat ostaa sydänremontin siinä kuin uuden autonkin.

Aids on tappava tauti, jota ei voida parantaa ja jonka leviämistä ei voida kokonaan estää. Tartunta saattaa olla pitkään oireeton, mutta taudin puhkeaminen johtaa yleensä ennen pitkää kuolemaan. Oireettomat taudinkantajatkin levittävät tautia.

Aidsin lääketieteelliset ominaisuudet ovat

1. Suomalaiset elävät vanhaksi	vs.	tauti leviää ja tappaa, etenkin nuoria, tartunnan voi saada keneltä tahansa
2. Lääketiede hallitsee sairauksia, tiede hallitsee luontoa	vs.	lääkettä tai rokotetta tautiin ei ole, ei ehkä tulekaan
3. Suomalaiset yksilönvapaudet	vs.	taudin rajoittaminen vaatii yhä laajempia testauksia
4. Suomalaisen elämän uskottavuus, joka kuuluu kaikille suomalaisille	vs.	positiivinen testitulos

Kuvio 1. Aids vs. suomalainen arvomaailma

siis ristiriidassa sen kanssa, millaisena olemme tottuneet elämäämme ajattelemaan. Hiljainen ja tappava virus keskuudessamme asettaa tavallaan suomalaisen elämän uskottavuuden kyseenalaiseksi. Kärjistettynä ristiriidan voisi esittää seuraavasti (kuvio 1).

Yksi tauti ei tietenkään ratkaisevasti järkytä yhteiskuntaa. Edellä ollut kuvaa kuitenkin sitä, että aidsin lääketieteellisillä ominaisuuksilla on myös ideologinen luonteensa.

Ideologinen uutinen

Toimittaja kokee työnsä tiedonvälitykseksi, maailman asioista ja tapahtumista kertomiseksi. Hän ajattelee, että hän itse kirjoittaa jutunsa ja että hän itse päättää, millainen juttu tulee. Työssään hän kokee itsensä oman aloitteellisuutensa lähteeksi.

Toisaalta voidaan ajatella, että uutisen tekemistä määrittelee tietty rakenne, tietty kielenkäyttötapa ja vain tietynlaisista asioista kirjoittaminen. Kärjistäen voisi sanoa, että uutisen kirjoittaakin uutisjournalismin traditio. Toimittaja toteuttaa tradition vaatimukset pyrkiessään journalistiseen professionaalisuuteen (professionaalisuudesta ks. Dahlgren 1984, 6). Ideologiateoreettisin termein voisi puhua siitä, miten toimittaja tunnistaa itsensä professionaalisuuden määrittelemässä roolissa ja toimii sitten sen toteuttamiseksi.

Jos uutista tarkastellaan pelkkänä tekstinä,

valmiina tuotteena, voidaan narratologiaa apuna käyttäen erottaa itse tekstistä vastaanottaja ja tekijä (esim. Chatman 1978). Tekstin sisäinen tekijä on se, miltä tekstin tekijä pelkää tekstiä tarkastelemalla näyttää. Tätä oletettua (implisiittistä) tekijää ei ole olemassa tekstin ulkopuolella, "hän" on täysin teoreettinen olio.

Uutisjournalismin oletettu tekijä näyttäisi olevan maailman tiettyjä tapahtumia raportoiva, ainakin tasapuolisuuteen pyrkivä, tiettyä tekstintekotapaa ja tekstin rakennetta (varsin pysyvää) käyttävä tekijä. Tuo tekijä on paljolti journalistisen professionaalisuuden näköinen.

Oletettua tekijää vastaa tekstin sisällä ennakoitu (implisiittinen) lukija. Samoin kuin oletettu tekijä myös ennakoitu yleisö on olemassa vain tekstin tasolla, ei todellisuudessa. Ennakoitu lukija on ikäänkuin asema, jota teksti lukijalleen (todelliselle) tarjoaa. Ennakoitu lukija on sellainen, minä teksti pyrkii lukijaansa puhuttelemaan.

Uutisia lukiessamme asettaudumme siis rooliin, jota teksti meille tarjoaa. Tämän roolin ominaisuudet ovat peräisin siitä tavasta, jolla journalistinen professionaalisuus maailmaa hahmottaa. Uutiseen tämä tapa välittyy, kun toimittaja pyrkii journalistiseen professionaalisuuteen. Vastaanottajalle tämän voidaan ajatella välittyvän tekstiin rakentuvien asemien, kuten ennakoidun lukijan roolin

kautta.

Moderneissa yhteiskunnissa yksi ideologian toimintamekanismeista on joukkotiedotus. Aidsia koskeissa asenteissa ja tiedoissa ja näiden muokkautumisessa joukkotiedotuksella on ollut tavallista merkittävämpi asema. Tämä johtuu taudin nopeasta leviämisestä ja siitä saadun uuden tiedon jatkuvasta lisääntymisestä. Joukkotiedotus on ollut nopein ja tärkein kanava, kun tietoja taudista on välitetty.

Jos siis meillä uutisten todellisina lukijoina onkin mahdollisuus torjua meille tarjottu ennakoidun lukijan rooli ja siihen liittyvät ominaisuudet, ainakin aidsin kohdalla on vaikea nähdä sellaista vaihtoehtoista tietolähdettä, joka antaisi aseet tällaiseen kieltäytymiseen. Siksi tarkastelin Helsingin Sanomien aidsia koskevien uutisten ennakoituja lukijoita noin neljän vuoden ajalta.¹ En silti väitä, että tekstien vaikutukset voitaisiin lukea pelkästään niistä itsestään. Kuitenkin se, miten teksti *pyrkii* vastaanottajaansa puhuttelemaan, on mielestäni erotettavissa.

Väite siitä, että aids olisi (ollut) ideologisesti ongelmallinen tauti (ja uutisaihe) sisältää jo hypoteesin: edellä esitetty ristiriita taudin lääketieteellisten ominaisuuksien ja suomalaisen elämän uskottavuuden välillä on jotenkin selvitettävä – se on ideologian tehtävä.

Taudin maihinnousu

Helsingin Sanomissa aidskirjoittelu alkoi toden teolla samaan aikaan, kun tauti tavattiin ensimmäistä kertaa Suomesta. Tämä tapahtui kesällä 1983. Uutinen, kirjoittamisen syy, oli selkeä: olimme liittyneet aidsmaiden joukkoon. Määrällisesti kirjoittelu oli lyhyen ajan vilkasta, sen jälkeen tahti hiljeni. Toinen ja kolmas aidspotilas eivät ymmärrettävästi enää olleet samanlaisia uutisia.

Kirjoittelun ensi vaiheessa lukijaa puhuttelevat lähinnä viranomaiset. Lääkintöhallituksen sanoma on rauhoittava: kysymys on riskiryhmien taudista ja viranomaiset vakuuttavat valppauttaan, suomalainen siirtoveri on turvallista eikä ulkomailla tavattuun paniikkiin ole syytä.

Juttujen ennakoitu lukija on taudin suhteen ulkopuolinen, hänhän ei kuulu riskiryhmään. Hän on hetkellisesti (uutisen ajan) tietoinen taudista ja luottaa passiivisesti viranomaisten toimiin. Aids kuuluu jonnekin riskiryhmien ja asiantuntijoiden maailmaan, eikä ennakoitu lukija (tavallinen ihminen) voi saada sitä vahingossa.

Ensi vaiheessaan taudin aiheuttama uhka tulee siis torjutuksi melko tavanomaisin keinoin: ongelma annetaan viranomaisten halltuun ja nämä tuntuvat uskottavasti pystyvän hoitamaan sen. Oikeastaan voisi ajatella, ettei tauti tässä vaiheessa vielä ole aidosti ideologinen *ongelma*, koska siitä selvittää rutiinilla, normaalilla journalistisella menettelyllä.

Ennakoitu lukija säilyttää passiivisen ulkopuolisuutensa varsin pitkään, aina kevääseen 1985 asti. Tällöin on saatu Suomessa käyttöön tartunnan paljastava testi. Ensimmäiset pelot taudin leviämisestä riskiryhmien ulkopuolelle näkyvät jo uutisissa.

Pätevät asiantuntijat

Kirjoittelun toinen vaihe erottuu edellisestä ensin sillä, että lukijaa puhuttelevien asiantuntijoiden välille syntyy ristiriitoja ja niiden myötä myös pätevyyseroja.

Asiantuntijat jakautuvat kahtia. Yhtäällä ovat taudin tieteellisen tutkimuksen Suomessa aloittaneet lääkärit, toisaalla lääkintöhallituksen virkamiehet. Lääkärit syyttävät lääkinthallitusta taudin vähättelemisestä ja vaativat ripeämpiä toimenpiteitä (lähinnä laajem-

pia testauksia).

Asiantuntijoiden pätevyyseroista (uutisten sisällä siis) kertovat juttujen rakenteet. Jutun lähtökohtana, uutisen aiheena, on usein juuri "pioneerilääkärin" tai "valistajan" vaatimus tai varoitus. Hän hahmottaa ongelman vaihtoehtot ja määrää siten jutun logiikan. Lääkintöhallituksen viranomaisten tehtäväksi jää vastata syytteisiin. Joskus heiltä unohtetaan jopa kysyä vastausta, ja juttu rakentuu pelkkään syytökseen.

Ennakoitu lukija asettuu tietenkin pätevien asiantuntijoiden puolelle, heidän vaatimustensa taakse. Näin myös lukijan ominaisuudet muuttuvat ratkaisevasti entisestä ulkopuolisuudesta ja passiivisuudesta. Vaatiessaan (pätevien asiantuntijoiden mukana) lääkintöhallitukselta toimenpiteitä, ennakoitu lukija ikäänkuin tunnustaa taudin uhan ja murtaa siten oman ulkopuolisuutensa. Hän vaatii toimenpiteitä jopa itseään kohtaan.

Passiivisuuden korvaavat pätevien asiantuntijoiden antamat uudet ominaisuudet. Ennakoitu lukija on valistunut (jatkuvasti tietoinen), valmis vapaaehtoisesti menemään aids-testiin (aktiivinen) ja vastuullinen (koska taudin maailmassa on pakko olla). Lukijan turva on viranomaisten ja organisaation sijasta hänen omissa uusissa ominaisuuksissaan. Valistuneet ja vastuulliset eivät saa tautia vahingossa.

Taudin maailmassa

Määrällisesti vilkkaimmillaan aidskirjoittelu oli alkuvuodesta 1987. Tälle kirjoittelun kolmannelle vaiheelle on tyypillistä edellä kuvattun vastakkainasettelun lieventyminen. Asiantuntijoiden lisäksi tautia vastaan organisoituu nyt koko yhteiskunta.

Tässä vaiheessa tauti myös normalisoituu, ainakin osaksi. Se koskettaa yhä uusia elä-

mänaloja: perustetaan kansalaisvaltuuskunta, alokkaille jaetaan kondomeja, raskaana olevia naisia aletaan testata ja SPR perustaa omaa tukihenkilöpalveluaan (SETA:n rinnalle).

Tiettyjen asiantuntijoiden sijasta luotettavana on nyt suomalaisen yhteiskunnan valitsema maltillinen ja valistunut linja taudin maailmassa pärjäämiseksi. Silloin tällöin tämä vertautuu ulkomailta kantautuviin kauhukuviiin. On onni, että ennakoitu lukija voi kokea olevansa suomalainen.

Ennakoitu lukija elää nyt taudin maailmassa. Hän ei kuitenkaan sairastu, koska häntä suojaavat suomalaisen linjan ominaisuudet, joihin hän luottaa. Taudin lääketieteellisten ominaisuuksien uhka elämän ja suomalaisuuden uskottavuudelle tulee torjutuksi. Karkeasti torjunnan voisi esittää tähän tapaan (kuvio 2).

Ratkaisematta jää oikeastaan vain se, mitä tapahtuu, jos saa taudin. Ennakoidun lukijan kannalta tämä ei kuitenkaan ole ongelma. Hänellä ei tartuntaa ole ja hän tietää, että tartunnan saaneiden kanssa "normaali sosiaalinen kanssakäyminen" ei ole vaarallista. Tauti on journalismin tasolla pitkälle normalisoitu, tekstin sisäisille tekijöille (journalistiselle professionaalisuudelle ja ennakoidulle lukijalle) aids ei ole ongelma. Se on aihe, johon on olemassa tapa suhtautua ja jonka uhalta on tapa suojautua.

Ideologinen ratkaisu

Ideologian tehtävänä (tässä määritellyssä muodossa) on tuottaa yhteiskunnan tulevaisuuden kannalta käyttökelpoista tulevaisuutta. Ennakoidun lukijan saamien ominaisuuksien pitäisi siis olla jotenkin tarkoituksenmukaisia. Sitä ne ovatkin, mistä muutama esimerkki.

1. Tauti leviää ja tappaa	vs.	valistuneet suomalaiset elävät silti vanhoiksi, vastuullinen suomalainen ei saa tartuntaa, eikä levitä tautia
2. Tautiin ei ole lääkettä eikä rokotetta	vs.	kaikki eivät kuole, lääke ja rokotekin keksitään aikanaan, nyt tarvitaan vain malttia
3. Taudin rajoittaminen vaatii yhä laajempia testauksia	vs.	valistunut ja vastuullinen suomalainen käy testeissä, vapaaehtoinen testaus on normaalia

Kuvio 2. Tauti vs. suomalainen torjunta

Ensinnä, jos esitetyt ominaisuudet realisoituvat käytännön toimintana, taudin leviäminen (nykyisen lääketieteellisen tiedon valossa) varmaankin hidastuu. Merkkejä tämäntapaisten valistuksellisen vaikutuksen onnistumisesta on jo jonkin verran havaittavissa.

Toiseksi, esitettyjen ominaisuuksien tarjoama "suoja" tautia vastaan ikäänkuin normalisoi tautia ja siten auttaa mielekkään suhteen säilymistä elämään. Tätä ei tietenkään voi mitata.

Kolmanneksi, ennakoidun lukijan ominaisuuksiin sisältyy potentiaalia. Ajatellaan, että tauti joskus leviäisi niin pahasti, että tartunnan saaneet ja sairastuneet olisi pakko eristää, kuin ruttotautiset aikanaan. Kun valistuneet ja vastuulliset ovat terveitä, sairastuneet ovat tietenkin vastuuttomia ja ansaitsevat kohtalonsa. Jos sairaus ennen oli jumalan rangaistus, voisi se nyt olla rangaistus vastuuttomuudesta. Jyrkätään toimenpiteet eivät ehkä tuntuisi niin kohtuuttomilta.

Olemmeko vai tiedämmekö?

Jos ennakoidun lukijan ominaisuudet muuttivat kirjoittelun myötä, tämä ei tarkoita sitä, että ihmisten, todellisen yleisön, mielipiteet muuttuivat samalla tavalla. Pelkkää tekstiä tarkasteltaessa voidaan puhua korkeintaan siitä, miten teksti pyrkii lukijaansa vaikutta-

maan. Todellinen vaikutus tulisi mitattua vasta käytännössä.

Joidenkin kyselytutkimusten tulokset "yleisestä mielipiteestä" viittaavat ainakin siihen suuntaan, että alamme oppia, mitä mieltä aidsista pitäisi olla. Ideologian vaikutuksen tehokkuuden mittaamiseksi pitäisi kuitenkin tietää, toteutammeko meille tarjotun roolin ominaisuuksia käytännössä. Olemmeko todella vastuullisia ja valistuneita vai tiedämmekö vain, että meidän pitäisi olla?

Viitteet

1. Aineisto koostui Helsingin Sanomien aidsia koskevista kirjoituksista ajalta 1.1.1983-31.8.1987.

Artikkeli pohjautuu kirjoittajan pro gradu -tutkielmaan Kunelius Risto. Ideologia ja uutinen. Aids Helsingin Sanomissa 1.1.1983-31.8.1987. Tampereen yliopisto 1988.

Kirjallisuus

ALTHUSSER, Louis. Ideologiset valtiokoneistot. Jyväskylä 1984.

CHATMAN, Semoyr. Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film. Ithaca and London 1978.

DAHLGREN, Peter. Tuning in the News. Tv-journalism and the Process of Idealisation. Journalisthögskolan i Stockholm, Skriftserie 6/84.

PIETILÄ, Veikko. Ideologia ja Saksalainen ideologia. Tiede ja Edistys 4/1986, s. 302-309.

TIKKANEN, Jorma. Suomalaisien käsitykset AIDS-testistä. Suomen Lääkärilehti 24/87.